

JOCURILE COPILĂRIEI ȘI ADOLESCENȚEI LA NOBILIMEA DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

SZILARD Csorba

Preocuparea discursului istoriografic dedicat istoriei loazirului în spațiul românesc se află încă la începuturile sale, dar exemlele din spațiul istoriografic european ne arată posibilitatea de a întreprinde cercetarea acestei problematici în măsura în care aceasta ne este permisă de izvoarele narative și cele arheologice.

În acest studiu vom încerca realizarea unei imagini asupra jocurilor copilăriei din secolele XVII-XVIII începând prin a prezenta mai întâi liniile generale ale cercetării istoriei copilului, a copilăriei în istoriografia generală. În acest domeniu anii '90 ai secolului al XX-lea au debutat prin consemnarea unei dispute aprinse asupra investigării acestei istorii a copilului. Acesta s-a concentrat în jurul a două teze importante.

Prima, formulată încă din prima jumătate a secolului XX și susținută de lucrările semnate de Philippe Ariès, subscriu ideii conform căreia până în secolul al XVIII-lea contemporanii nu au considerat vârsta copilăriei ca fiind o perioadă specifică a vieții omului, ci faptul că copiii erau socotiți drept „mici adulți”, și tratați ca atare. El își bazează această teză mai ales pe surse vizuale, figurative, în care îmbrăcămintea copiilor nu diferă de cea a adulților. În antiteză cu această opinie s-a formulat o altă direcție reprezentată de Linda Pollock prin cartea intitulată *Forgotten Children*, copilăria, copilul uitat, ea lucrând mai ales pe surse narative.

Interesul către această istorie, a jocurilor copilăriei, vine din partea istoriografiei maghiare, unde prin investigarea diferitelor surse narative s-a reușit realizarea câtorva studii menite să clarifice statutul copilului -restrâns la problematica copilului din rândul aristocrației- în particular fiind vorba despre un volum de studii editat de Péter Katalin¹, cuprinzând două studii de caz (Fazekas István: Batthyány Ádám și copiii lui, Fejes Judit: Politica căsniciilor familiei Esterházy după anul 1645) și două studii generale despre primii zece ani din viața copilului, discutând asupra conceperii, nașterea, băieții și fetele, părinții, probleme de sănătate și educare, boli și mortalitatea infantilă. Apoi, un al doilea studiu dedicat situației orfanilor de origine nobiliară. Un alt studiu realizat de istoricul Sándor Petényi² surprinde posibilitatea apropierii acestei problematici și pe baza surselor arheologice cu mențiunea că săpăturile arheologice nu au adus la lumină destule materiale pentru realizarea acestui studiu doar pe baza acestei categorii de surse, văzându-se nevoia invocării tuturor surselor posibile și interpretarea lor ca întreg. Doar în acest fel este posibil realizarea unui studiu asupra universului copilăriei și jocurilor, contribuție importantă la o mai bună înțelegere a vieții din epoci trecute.

Chiar dacă sursele care stau la dispoziția cercetătorilor nu sunt atât de bogate ca și cele folosite de Pollock, având la dispoziție chiar și jurnale scrise de către copiii, sau multitudinea surselor folosite de Simon Schama³ cu ajutorul cărora reușește să ne dea o imagine despre copil, inclusiv modul în care acestuia i se schimbau scutecele sau scăunelul cu roțile cu ajutorul căruia acesta învăța să umble, vom încerca cercetarea acestei problematici în parametrii reduși și în spațiul istoriografic românesc.

Cercetarea realităților transilvane proprii secolelor XVII-XVIII din perspectiva studierii jocurilor copilăriei își propune două obiective. Pe de o parte, verificarea posibilității cercetării acestui gen de problematici bazate pe sursele existente în spațiul nostru iar pe de altă parte încercarea găsirii unor răspunsuri la întrebările: ce rol au avut jocurile în viața copilului medieval, care au fost funcțiile acestora; în ce măsură putem vorbi despre copilărie ca perioadă semnificativă a vieții omului sau este vorba pur și simplu despre „mici adulți”.

¹ Péter Katalin, *Gyermek a kora újkori Magyarországon, „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*, Budapest, 1996

² Petényi Sándor, *Games and Toys In Medieval and Early Modern Hungary*, Krems, 1994

³ Simon Schama, *The Embarrassment of the Riches*, Oxford UP, 1989

În această primă fază a investigațiilor izvoarele folosite au fost texte literare și scrieri cu caracter privat, memorialistică, lucrări istorice sau corespondență.

Privind întreaga Europă hegemonia barocului se plasează pe secolul XVII. Își are începuturile din ultimele decenii ale secolului XVI și decăderea la începutul secolului XVIII. În țările Europei centrale și estice, unde barocul s-a dezvoltat în primul rând pe baze feudale, a avut un accentuat rol în dezvoltarea culturii naționale. În ceea ce privește Transilvania, tradiția renesanțist-umanistă a continuat până la mijlocul secolului al XVII-lea prin realizarea unor importante lucrări istoriografice: *Rherum Transilvanicarum* scrisă de Bethlen János (1613-1678) în limba latină și *Historiarum Pannononico-Daciarum libri decem* de Bethlen Farkas (1639-1679). Trecerea de la aceste scrieri istoriografice cu accentuat caracter umanist spre memorialistica barocă a întreprins-o lucrarea lui Szalárdi János (1601-1666), *Síralmas krónika* în care el discută despre domniile lui Bethlen Gábor și cei doi Rákóczi György, considerând cea mai mare greșală a politicii princiare renunțarea la fidelitatea față de Înalta Poartă. Interesul față de istorie nu a încetat, totuși în epoca barocă ea ajunge doar să ocupe un loc secundar, rolul ei schimbându-se radical. Accentul cade mai mult pe adunarea, cunoașterea evenimentelor, a datelor istorice și nicidecum pe analiza faptelor istorice, pe dezvăluirea motivelor, a cauzelor care au influențat cursul istoriei într-o anumită direcție. Noile lucrări istoriografice nu s-au realizat în sensul scrierilor istorice tradiționale, doar ca reproduceri și compilații ale istoriilor umaniste.

Singurele condiții favorabile, barocul le-a creat doar genurilor literare istorice cu caracter personal. Acestea au fost memoriile și jurnalele, în centrul cărora se află personalitatea autorului, viziunea sa subiectivă asupra faptelor întreprinse, trăite. Dintre aceste două genuri, primul reprezintă o mai mare importanță din punct de vedere cultural, literar, jurnalul fiind mai valoros din perspectiva cercetătorului pentru că informațiile sunt prezentate de la zi la zi, cronologic, astfel ele fiind și mai precise. Autorul memoriilor își realizează lucrarea mult după desfășurarea evenimentelor, formulându-și gândurile, mesajul în folos propriei imagini schimbând unele date istorice, fiind conștient de acest fapt, dar aceste schimbări, putând interveni chiar și indirect pe parcursul relatărilor el fiind conștient că scrierea sa este destinată unei mai înguste sau mai largi audiențe. În epoca barocă, când se încearcă prezentarea aparențelor drept realitate sau ridicarea lor deasupra realității aceste memorii au devenit genul literar predominant al epocii.⁴

Teritoriul clasic al acestor genuri istoriografice baroce în cultura maghiară l-a reprezentat Transilvania. Din acest motiv am optat pentru grupul de izvoare menționat, în primă fază a investigațiilor istorice, cu vedere la jocurile copilăriei în secolele XVII-XVIII.

Inițiatorul realizării memoriilor baroce cu caracter biografic a fost Kemény János (1607-1662). Memoriile lui sunt urmate de cele ale lui Kornis Gáspár (+ după 1683), Apafi Mihály I-ul (1629-1690), jurnalul lui Thököly Imre (1657-1705) precum și jurnalele lui Czegei Vass György și al fiului său László. Un important rol au scrierile lui Apor Péter (1676-1752), *Metamorphosis Transilvaniae* și *Lusus Mundi*. Ampla autobiografie al lui Bethlen Miklós, educat în școli din Transilvania apoi și în străinătate este importantă atât din punct de vedere istoric cât și literar. Lângă acestea se înscriu și memorialiștii târzii: Kovásznai Sándor (1730-1792) precum și Rettegi György (1718-1786), ispan (comite) al comitatului Dăbâca, a cărui *Memorii* au avut ca model pe cele ale lui Bethlen Miklós chiar dacă viața și cariera lui nu s-au apropiat de cele ale lui Bethlen, din care cauza valoarea literară a scrierii sale scade, dezvăluind totuși importante informații despre epoca respectivă.

Pornind de la faptul că aceste izvoare, memorii, jurnale, autobiografii au ca principală caracteristică prezentarea faptelor în ordine cronologică și în prezentul studiu am adoptat această metodă, prezentând prima dată jocurile copilăriei, urmate de cele din perioada școlară și mai apoi a universităților din străinătate.

Sosirea „noilor oaspeți”, a nașterii copiilor în familiile nobiliare a fost dintotdeauna considerată o mare bucurie, fie ea fată sau băiat, dar totuși cu speranța să fie băiat, demn moștenitor al tatălui său. Asupra lui, a jocurilor lui supravegherea deopotrivă mama copilului cu ajutorul doicii dar și tatăl când se afla acasă. Bethlen Miklós își aduce aminte de propria copilărie în următorul fel: “În timpul copilăriei mele am fost neobosit la jocuri, năzbătii și giumbușliucuri, jocurile cu mingea, praștia, aruncarea cu pietre, popicele, jocurile cavalești, întrecerile la alergat, de sărituri, luptele, din cauza cărora adeseori m-au și bătut [părinții], tirul, trasul cu arcul, prinderea păsărilor, m-au fascinat la nesfârșit etc.” („Nevetség, hiáavalóság és játékra, mint akármely gyermek

⁴ Klaniczai Tibor, *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, Budapest, 1964, p. 208-209

és ifjú, felettébb hajlandó, sőt vásott és játékban telhetetlen s fáradhatatlan volt az én gyermekségem... a testnek ingatásával járó játékokban gyönyörködtem, mint a labda, forgattyú, parittyá, teke, kézzel való hajigálás, vitéz játék, versfutás, küzdés, ugrás, melyek miatt néha meg is vertek, nyíllal való lövöldözés és madarászás, etc.”⁵) Din această relatare reiese faptul că preocupările lui, copil fiind, adeseori au constat din jocul cu mingea, praștia, bătailele cavalerești cu colegii de joacă, luarea la trântă, alergatul și săriturile peste diferite obstacole, acestea terminându-se trist, la care se adăuga câte o bătaie și din partea părinților care socoteau periculoase unele din jocurile lor. Din această relatare reiese clar faptul că părinții supravegheau joaca copiilor lor.

Informații exacte despre denumirea acestor jocuri, precum și despre regulile acestora sunt foarte rare sau lipsesc cu desăvârșire din sursele consultate, dar știm cu siguranță că atât bunicii, părinții, ba chiar și musafirii sosiți în vizită de curtoazie sau cu afaceri, știind că este vorba de casă cu nou născuți sau copii, nu veneau fără vreun cadou, jucărie pentru aceștia, căutând totodată și crearea unei atmosfere mai prielnice afacerilor⁶. Totuși, o mai exactă descriere a câtorva jocuri nu este oferită de către Balassi Bálint în lucrarea sa intitulată *Szép magyar komédia*.

Înainte de vârsta de zece ani, copiii au fost de obicei ținuți și educați în casa părintească sau la bunici, îngrijirea și educarea lor, a fetelor și a băieților deopotrivă, fiind aceeași. Din această cauză și jocurile lor se desfășurau împreună, adesea având ca parteneri de joacă fiii și fiicele slugilor de la curtea nobilului sau copiii chemați din vecini. O asemenea informație aflăm de la Kovásznai Sándor căruia nu i-a plăcut niciodată să se joace împreună cu alți copii.⁷ El, mai degrabă se ascundea pe undeva și se juca singur. Se juca doar cu sora lui, imitând împreună tot soiul de sunete scoase de animale: „...úgy tettek, mintha a béka szólana...”⁸ Această imitare de sunete în evul mediu, o epocă în care liniștea, nemișcarea a însemnat un fenomen înfricoșător, apăsător⁹, o epocă în care antitezele liniște-zgomot, lumină și întuneric, precum și antonimul vară-iarnă au marcat profund viața omului de zi cu zi, a ocupat un important loc nu doar în mijlocul copiilor, aceștia făcând zgomot cu diferite instrumente, tobe, fluieri, clopoțele, moriști și zurgălai, ci și în rândul adulților care foloseau tot felul de instrumente muzicale nu numai cu ocazia petrecerilor, dar își atârnavă mici clopoțele, sunătoare de propria îmbrăcăminte pentru a se apăra împotriva sufletelor rele, malefice, împotriva vrăjitoarelor și a spiritelor malefice în general¹⁰, ceea ce ne permite să concluzionăm că aceste mici obiecte zgomotoase aveau și o putere magică.¹¹

Educarea copiilor de obicei începea la o vîrstă fragedă. Un exemplu este oferit de Nádassy Tamás care într-o scrisoare adresată soției sale Kanizsai Orsolya, o roagă pe aceasta să îi spună fiului său Ferkó, în vîrstă de cinci ani, să îi trimită câteva rînduri scrise de mîna proprie, sau cel puțin să se semneze, dacă dorește ca el să îi aducă cadoul mult dorit.¹²

La fel, educația lui Bethlen Miklós a început devreme, de la vîrsta de șapte ani: „Am auzit că intrînd eu în al șaptelea an al meu, imediat a început să mi se predea abecedarul, ca și copilului joaca, expunînd colloquiul lui Corderius și o mică Evanghelie cu desene.”¹³ Primul său preceptor a fost Keresztúri Pál despre care își aduce aminte cu mare drag deoarece acesta își iubea elevii și îi lăsa să se joace atîta timp încît se urau de aceasta.¹⁴ Un alt profesor cunoscut care s-a ocupat de educarea lui a fost renumitul polihistor Apáczai Csere János.

Desigur, prin majoritatea jocurilor, copiii imitau lumea adulților. Astfel, ei se jucau de-a școala, de-a soldații. Bethlen își aduce aminte, în memoriile sale, de faptul că întotdeauna a vrut să se facă militar¹⁵, iar Kovásznai Sándor că se jucau de-a morarul, construindu-și moara pe pârâul de sub grădina preotului, sau

⁵ Bethlen Miklós *Önéletírása I- II, Magyar Századok, Szépirodalmi Könyvkiadó*, 1955, p. 117

⁶ Péter Katalin, *Beloved Children, History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*, CEUPress, f.a., p. 71-73

⁷ Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján, Válogatott írások, Kriterion Könyvkiadó, București*, 1970, p. 49

⁸ *Ibidem*, p. 50

⁹ Petényi Sándor, *op.cit.*, p. 80

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ Citat de Petényi din L. Kunicka-Okuliczowa: *Early Medieval Toys and Games from Gdansk*, din: *Gdanskie Torvarzistwe Naukowe I.*, Gdansk, 1959, p. 141

¹² Péter Katalin, *op.cit.*, p. 70

¹³ Bethlen Miklós, *op.cit.*, p. 141, 146

¹⁴ *Ibidem*, p. 144

¹⁵ *Ibidem*, p. 120

altădată, se jucau de-a oștenii, făcându-și tot felul de arme de jucărie: „În timpul zilelor călduroase de vară, îmbrăcați în pantaloni și cămașă, ne jucam prin gropile de lut, care se aflau în fața casei preotului, răzuim pământul din care ne făceam patul puștii, iar țeava din bucăți de cucută, foloseam cenușa în loc de praf de pușcă și pietricele drept gloanțe; la unul din capete suflam pentru ca cenușa să arunce pe celălalt capăt al țevii glonțului. Pentru că în sat se afla cantonată cavalerie germană îi imitam și pe ei modelându-i din lut etc.” („nyárba pedig kánikulán egy ingbe, gagyába a palagödörben, amely éppen a papháza előtt elég volt, palát faragván, és abból puskaágyat, bürökből csőt, hamuból puskapórt, kövecsből golyóbist neki, amelyet a gyújtójukán a szájával megfújván, kivitte a hamu a golyóbist. Minthogy pedig a faluba lovas németek voltak szállva, sárból lovat, rá németet és sarut a lábában, sat.”¹⁶).

Un alt exemplu de astfel de jocuri ne este oferit de o personalitate mai îndepărtată de spațiul Transilvaniei: Ludovic al XV-lea, despre copilăria căruia cronicarii au notat că îi plăcea enorm să se joace de-a păstorul în parcul din Muette, unde avea o mică văcuță și toate uneltele ce țin de o adevărată gospodărie, toate acestea primite cadou de la domnișoara Chaussenaie, sau să caute ciuperci prin pădure cu ajutorul unui câțel dresat în acest scop, primit de la bunicul său, regale Sardiniei.¹⁷

Sursele narative amintesc și de existența diferitelor jucării, păpuși, călăreți dar acestea au fost rar descoperite în contexte arheologice. O catalogare, descriere mai amănunțită, a acestora provine de la Petényi Sándor, a cărui carte a apărut și în limba engleză (Krems, 1994).

După această vârstă preșcolară băieții de obicei părăsesc casa părintească pentru a urma diferite școli, gimnazii, iar fetele erau reținute acasă fără a le da posibilitatea urmăririi unei educații superioare. Desigur, distracția, joaca continua și în școală prin tot felul de activități, „vizitarea” crâșmelor din oraș și participarea la tot soiul de acțiuni oglindite în cântece deochiate, poezii, pamflete, parodii și mulțimea cântecelor studentești care au condimentat viața școlarului.¹⁸ Conform opiniei istoricului Kóczkiány László, mai ales în Cluj mulțimea fiilor magnaților protestanți ascultau prelegerile iezuiților, dar mulți dintre ei dacă nu învățau se jucau biliard ba chiar și cărți.¹⁹ Dar ne întâlnim și cu foarte popularul joc de popice, zaruri, table, șah, moară și altele ca jocurile de artificii: În grădina meșterului școlii, ceea amintită din fața casei lui din strada Farkas se afla o casă de vară în care era și o masă de joc verde, care acum se mai numește și piliard... pe aceasta se jucau paterii și meșterii, câteodată și fii magnaților. În spatele acestei case, înspre zidul orașului se afla și o grădină, foarte frumos plantată cu felurite flori și unde se mai jucau și alte jocuri de table. De la casa de vară și pînă la biserică (...) se afla și o piatră de popice (precum o alta și în mijlocul curții seminaristilor), aici se jucau fii domnești și ai nobililor, seminaristii jucîndu-se pe propria piatră iar uneori jucau popice și paterii și meșterii școlii (...), dar se mai jucau și cu mingea în curtea lor.

Cînd vremea era ploioasă atunci convictorii aveau altă distracție. Dacă nu studiau atunci jucau table, **lud**, **pragany** și altele. În timpul sărbătorilor era liber și jocul de cărți, dar alteori deloc.

...seara nemții principelui de atunci făceau artificii, erau și mici tunuri de aramă ale paterilor cu care se lansau rachete distrîndu-se cu acestea pînă pe la ora zece²⁰ Din hotărârile orașului Cluj am aflat informații în legătură cu interzicerea strigăturilor și a săniușului pe timp de noapte, ceea ce înseamnă că tinerii din oraș,

¹⁶ Kovásznai Sándor, *op.cit.*, p. 49

¹⁷ F. Funck Brentano, *Udvári világ*, Athenaeum Kiadó, f.a., p. 168

¹⁸ Klaniczai Tibor, *op.cit.*, p. 607

¹⁹ Introducerea lui Kóczkiány László la *Metamorphosis Transilvaniae* de Apor Péter, București, 1978

²⁰ *Ibidem*, p. 156- 157, 159- 160. o. „Az mint az nagymester háza előtt Farkas utca felé az említett kert, annak az végiben volt egy szép nyári ház, abban volt zöld táblajáték, az kit most piliárdnak hívnak,... azon az páterek és mesterek játszottak, néha az úrfiak és nemesemberek gyermekei is. Azon belül az város kőfala felé volt egy igen szép kis kert, puszpángos cifra táblákkal, az az páter gazda kis kertje volt, noha az úrfiak, fő és nemes ember gyermekeiknek is mulatságokra adott némely táblákot benne, azok is igyekeztek mentől szebb virágokra magokot szerezni,... Az kőfal felől való végén volt egynehány szilvafa, az alatt volt feles csiga.

Az nyári háztól fogva az templom kertiig (...) az közepén tekéző kő állott(úgy a szeminaristák kis udvara közepin is), ott az úrfiak, fő és nemes ember gyermekei tekéztenek, az szeminaristák az magok köveken, némelykor tekéztek az convictus udvarán az páterek és mesterek is (...), laptáztanak is az magok udvarokon. Mikor pedig esős idő volt, akkor az convictoroknak más játékok volt, mikor nem tanoltanak, úgymint ostábla, lúd, prágány s az többi... Innepeken (...) kártyával is szabad volt játszódni, de másszor nem;”.

„...estve pedig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei, még apró rézágyúk is voltak, az pátereké, azokat rakéták által úgy sütögették ki, azokkal mulatták este tíz óráig magokot.”

ucenicii și studenți s-au distrat în acest mod, este certă participarea lor la carnavaluri și la diferite distracții, baluri mascate organizate pe străzile Clujului.²¹

În timpul vacanțelor de vară sau a sărbătorilor preocupările lor nu au fost altele decât pescuitul, prinderea racilor²², furatul de fructe²³, prinderea păsărilor²⁴, sau altele. Kovásznai Sándor însă se pare că a iubit foarte tare viața școlară din moment ce chiar și în timpul vacanței lungi se juca de-a școala, de-a profesorii, construindu-și din lut o clădire drept școală și tot așa profesori și elevi din lut. Mai apoi unii dintre acești elevi erau trimiși la studii în străinătate iar după ce se întorceau acasă – îi ascundeau pentru câteva zile în scorbura vreunui copac apropiat – primeau rangul de profesor sau preot: "...în fundul grădinii de zarzavaturi se afla un coteț pentru porci, făcut din lemn. Lângă unul din pereții acestuia au construit ei un colegiu din noroi și cărămidă, cu clase, casele profesorilor, auditoriu și clopotniță.

Folosind lut ei au confecționat și elevi pentru acest colegiu, unii fiind mai mici, alții mai mari, profesori și preceptori, așezând elevii în clase iar profesorii la catedre. Așa se desfășura învățatul.

Copii și elevii au fost făcuți numai din lut având în cap câte o pălărie cu trei colțuri, nas și păr, restul fiind o singură bucată de lut ca un mic stîlp. Dar profesorii au avut și gură, picioare sculptate, toate hainele, precum și papuci făcuți din pământ negru. Pelerina era confecționată dintr-un oarecare material negru, pălăria fiind din ceară, colorată cu cerneală neagră. Dar ei mai aveau și peruci făcute tot din ceară, încrețită cu mare atenție cu ajutorul unor cuie înroșite la foc punind peste ele făină albă (...).

Acesta însă nu era numai un simplu colegiu pentru că de aici elevii erau trimiși și la alte universități. Aceasta se desfășura în următorul mod: seniorul și încă unul erau în fața profesorilor după care ei plecau fiind puși deoparte în clopotniță sau în vreo scorbura sau pe vreo grindă din podul bisericii. Ele au fost lăsate aici timp de un an pe durata căruia le confecționau haine de profesori, perucă, picioarele îi erau și ele sculptate și erau aduse înapoi devenind sau preoți sau profesori."²⁵

Din păcate tatăl lor nu a considerat acest joc demn de vârsta pe care o aveau și le-a cerut să distrugă această școală de lut construită lângă cotețul de porci. Ei au reușit totuși salvarea câtorva figurine, profesori și elevi, numind această perioadă grea a școlii lor „persecutio”: „...az épületet nagy szomorán elronták, de a deákoknak a szépit és a professorokat a csürbe vivék, ahol esmét egy ideig folyt a játék. Ezt a transmigratiót pedig persecutióknak nevezték, hogy persecutio miatt kellett a kollégiumnak elköltözni.”²⁶ Dacă din această cauză jocul nu a putut fi continuat, ei și-au găsit o altă îndeletnicire. Au furat coniac din dulap și au turnat băutura în ciocul unui cocoș și a altor câteva găinușe prinse prin curte. Când mama lor s-a întors de la biserică s-a mirat că găinile și cocoșul erau căzuți pe ici și colo, prin fața casei, dar degeaba i-a întrebat ce le-au făcut, ei nu au recunoscut. Ca urmare nu au scăpat de o „declinatio”, adică o bătaie de luare aminte.²⁷ Cumințirea copiilor însă nu a durat foarte mult. Cu ocazia sărbătorilor de Crăciun, în drumul spre casă nu au uitat să intre pe la magazine și să-și cumpere praf de pușcă pe care l-au folosit într-o pușcă fabricată de ei din lemn de soc.

²¹ Kiss András, *Források és értelmezések*, București, 1994

²² Bethlen Miklós, *op.cit.*, p. 177

²³ Kovásznai Sándor, *op.cit.*, p.50

²⁴ *Ibidem*: „Sokszor pedig nagy veszedelmekben forgott, hogy bizony csak az isten őrizte életét, mind a fákra, mind pedig madár után a csürbe és a haranglábra való hágdosása miatt, sat.”

²⁵ *Ibidem*, p. 61- 63: „...volt a veteményes kertben az oldalban egy hízó disznó pajta, cseredeszkából kirakva, ennek egyik oldalába sárból és téglából kollégiumot, classisokat, professorok házait, auditoriumot és cserépből csengettyűt építettek és sárból apróbb és nagyobb gyermekeket, deákokat, professorokat csináltak, és a gyermekeket classisokba rakván a proeceptorral együtt, a deákokat az auditoriumba és a professort a catedrába, úgy tanítottak. A gyermekek és deákok csak pusztá sárból voltak csinálva, három szegre hajtott sár- kalappal, és az orrokat is hajokkal együtt sárból kicsinálván, a több része csak egész volt, mint egy kis oszlop, amely talpán megállhat. De a professoroknak szájok és lábok ki volt faragva, és minden köntösök megvolt, fekete papucskok sárból, tentával megfestve és fekete palástjok vagy fátýolból vagy egyéb fekete matériából, a kalapjok viaszból, tentával megfestve. A parókájok is viaszra haját csinálván és azt nagy munkával hevített vasszeggel megfodorítván és osztán lisztlanggal meghintvén. (...) a professoroknak jáponikájok is volt, a huga tarka szoknyájából való, amelyet mikor házokban voltak, ráadtak. (...) Volt pedig ebből a kollégiomból akadémiára való menetel is, amely abból állott, hogy a seniort és még egyet előállítván censeálták a professorok, és osztán elvitték őket a haranglábra vagy a templom híjába, és ott valami odvas gerendába tették, vagy az erdőn valami odvas cserefának az odvába, és ott állott egy esztendeig, meddig, akkor kifaragták a lábát és ábrázatját, s professort vagy papot tettek belőle onnan visszahozván.”

²⁶ *Ibidem*, p. 63

²⁷ *Ibidem*, p. 62

Rezultatul a fost o altă „declinatio”, de data asta aplicată de tatăl lor din cauză că pușca explodase.²⁸ Din fericire nimeni nu a fost rănit. Copiii lui Simonfi Máté însă nu au fost la fel de norocoși: din cauza jocurilor cu arme de foc făurite pe lângă casă, au ars două clădiri.²⁹

În cadrul școlii, a colegiilor, elevilor nu li se dădea șansa numai să studieze și să se distreze, jucându-se tot felul de jocuri de la biliard la table și popice, ci și participarea la, și, în diferite spectacole, și învățarea călăritului, scrimii și cântatul la diferite instrumente muzicale, desigur cu acordul părinților.³⁰ Cu ocazia peregrinărilor sale Bethlen Miklós a învățat nu numai scrimă și călărie, dar și cântatul la virginia (pianină), la care a renunțat învinovățându-și profesorul pentru insuccesul său.³¹ Rettegi György a fost ghinionist din acest punct de vedere, unul dintre prietenii lui distrugându-i vioara după care s-a rezumat numai la cântatul la flaut.³²

În jurnalul său Czegei Vass László își notează preocupările din timpul când a urmat colegiul din Cluj care constau nu numai din ascultarea orelor, dezbateri și răspunsuri, ci și din plimbarea în jurul zidurilor cetății sau desculț pe malul apei, hoinăritul, scăldatul în Someș: „Voltam opponens az Burmannból az Németi Sámuel uram leczkéjén. Eodem die igen szerencsétlenül jártam, mivel Bánfi Ferencz uramékkal kimenvén a Szamosra, ő kegyelmek feredtek, én is a csizmámat levetvén, az parton mezítláb jártam, az holott egy valami ártalmas bogár úgy megmarta az lábom újját, hogy mingyárt elestem az nap ugyan semmi gondja nem volt, de másnapra virradólag úgy megdagadt, hogy reá sem léphettem s majd harmad napig lohadott meg.”³³ Tatăl lui László, Czegei Vass György ne relatează și el despre astfel de distracții cu colegii din gimnaziul din Cluj: „Septembris mulatságnak okáért felesen menénk fel Enyed felé visszajövében sétáltunk a patak mellett ott mint ifjú elmék találók fel magunkban azt a mulatságot, hogy szökdössük által a patakot egynehányon általszökvén, én is által akarom vala szökni, megfutamodám, eszemben juta azonközben, hogy még meg nem néztem volna hol kellene általszöknöm, s az parton meg akarok vala állani s azonban az pataknak az közepébe esém.”³⁴ El, împreună cu colegii, au organizat o întrecere de sărituri peste un pârau de la marginea orașului. Săritura sa însă nu s-a dovedi a fi foarte inspirată el aterizând chiar în mijlocul pâraului.³⁵ Cu o altă ocazie, petrecând la el acasă cu prietenii, s-au gândit să se ia la concurs cu săbiile, dar beți fiind joaca s-a terminat cu o rană adâncă pe brațul unuia dintre petrecăreții „viteji”.³⁶ Mai târziu, cu ocazia serbării zilei onomastice a fiului său László, printre invitați s-au numărat nu numai colegi ci și profesori din Cluj și alți preceptori care s-au ocupat de educarea lui.³⁷

Regulamentele școlilor și a universităților de regulă erau foarte stricte în legătură cu viața, comportamentul elevilor, studenților în cadrul acestor instituții, dar după cum am văzut viața acestora nici pe departe nu se desfășura atât de ascetic. Orele de regulă începeau la ora șase dimineața, cu excepția iernii când din cauza răsăritului începea doar la șapte, iar vara, când în unele locuri orele începeau nu mai târziu decât la ora cinci dimineața. În jurul orei zece, unsprezece, serveau prânzul și aveau o scurtă pauză de recreație. De la ora douăsprezece cursurile continuau fără întrerupere până la cină, adeseori urmata de seminarii, discuții, dezbateri prin camerele studenților. Acestea erau lăsate până la sfârșitul zilei, adică după apus, pentru că nu necesitau numai o singură lumânare la lumina căruia profesorul putea citi o carte, elevii nefiind nevoiți să își facă note, astfel „lumina” costând mai puțin. După culcare era interzisă ieșirea pe străzi³⁸, dar după cum am văzut, aceste reguli erau încălcate de elevi care se duceau la săniuș pe timp de noapte iar alții umblau prin cârciumi, jucându-se diferite jocuri de noroc.

²⁸ *Ibidem*, p. 54

²⁹ Erdélyi történeti adatok, I, p. 123

³⁰ Péter Katalin, *op.cit.*, p. 176-177

³¹ Bethlen Miklós: „mesterem bolondsága volt, mert a kótákat ugyan megtanulám, és egy lineált könyvbé a mesterem íra egy falka német, francia és mi ördög nótát, courante, allemande, sarabade, de én annak egyiknek sem tudtam az elmémme, szájjammal a nótáját, csak pengettem, dongattam a kóták szerént a hitvány virginát, de anak sem íze, sem bűze nem volt, én megunám, s odahagytam.”, p. 110

³² Rettegi György, *Emlékeyetre méltó dolgok, 1718-1784*, közléteszi Jakó Zsigmond, Bucuresti, 1970, p. 78-80

³³ Monumenta Hungariae Historica, Magyar örténelmi emlékek, II osztály, 35 kötet, Bp., 1896, közli Nagy Gyula p. 474

³⁴ *Ibidem*, p. 4

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*, p. 476

³⁷ *Ibidem*: „...nálam voltak az professzorok és mostan lejött akadémiából való Köpeczi János uram, az ki legelső praeceptorom volt; az nemesek is, úgymint Bánfi Ferencz uram, Bánfi Boldizsár uram, Bethlen Sámuel uram, Teleki Mihály uram, Bánfi Farkas uram az úrfiak közül, a nemesek közül peniglen hegyesi István uram, Viski Péter uram, Hegyesi András uram, Genczi György uram; ebéden voltak nálam, mivel László napja volt.” p. 474

³⁸ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Kriterion, București, 1979, p. 107

Conform acestor reguli elevul conștiincios învăța zece, douăsprezece ore pe zi, deseori întâlnindu-l aplecat asupra cărților și în timpul nopții, evident doar dacă își permitea să își cumpere lumânări. De o asemenea noapte ne relatează Vass György care, adormind lângă cărți a răsturnat în somn lumânarea arzândă. El nu s-a vătămat dar multe dintre cărți i-au ars.³⁹

Totodată, anul școlar era întrerupt de zile libere, sărbători și vacanțe, cea de vară fiind cunoscută și de elevii, studenții secolelor XVII-XVIII. De exemplu, în Bologna unde anul școlar începea pe data de 10 octombrie, în afară de cele 52 de duminici, studenții beneficiau de zile libere și cu ocazia zilelor de sărbătoare legale. Dar prilejuri de sărbătoare au fost oferite și de diferite ocazii, festivități specifice diferitelor academii, facultăți și nații. În Viena, membrii nației maghiare au avut ca sărbătoare specifică ziua regelui Ladislau, pe data de 27 iunie, studenții la drept, ziua Ecaterinei, pe data de 25 noiembrie, iar medicii serbau zilele sfinților lor protectori Kozma și Damian (27 septembrie).

Condițiile de trai mai grele și zilele studentului acestei epoci fiind mai sumbre decât cele de astăzi a făcut ca bucuria de viață să izbucnească cu o mare forță din acești tineri, buna dispoziție transformându-se în adevărate „orgii”. În regulamentele universităților regăsim toate aceste distracții însă în forma lor de interzicere, deoarece clerul considera că este imoral ca studentul să umble prin cârciumi, să viziteze bordelurile, să cânte și să petreacă în timpul odihnelor.⁴⁰ Bethlen Miklós își amintește, în memoriile sale, de timpul când se afla la universitatea din Leida împreună cu Csernátoni petrecându-și deseori timpul – mai ales sâmbetele – în cârciumă, lângă un pahar de vin și o pâine albă franțuzească, sau de timpul când a vizitat Londra și a avut marele noroc de a se întâlni cu colegi din Transilvania, nu altundeva decât într-un bordel londonez. Foarte des pomenite în rândul acestor interziceri au fost beția, petrecerile la cârciumă pentru că viața studenților precum a celor din zilele noastre nu treceau fără mai mici sau mai mari băuturi, petreceri. Studenții au fost dintotdeauna clienții fideli ai cramelor deseori cheltuindu-și toți banii aici, fiind nevoiți nu odată să își lase obiectele de valoare, cărțile, drept zălog la cârciumari. Deseori erau invitații unuia sau altuia din nobilii din împrejurime, fiind reținuți acolo chiar și cu ocazia sărbătorilor. De exemplu, Czegei Vass György apoi și fiul său László, aveau obiceiul de a petrece cu elevii din școlile din Aiud, Cluj, Târgu-Mureș, dar și din Odorhei. Vinul și muzica nu a lipsit nici acum de pe masa gazdei.⁴¹ Drept mulțumire elevii care au fost invitați la castelul său din Țaga au plantat o viță de vie chiar sub geamul camerei lui.⁴² Probleme cauzate de aceste petreceri și bătaile care au urmat acestor beții au fost dese, documentele universităților păstrând multe însemnări de acest gen. Studenții se băteau între ei, sau unele case studențești cu altele, multe probleme fiind cauzate și de diferite obiceiuri, ca de exemplu cel din preajma zilei sfinților intercesori, când studenții din anii superiori îi luau la bătaie pe cei mai mici „amintindu-și” de uciderea pruncilor din Betleem.⁴³

Călătoriile de studii prin universitățile europene au fost foarte importante din punct de vedere al carierei politice cu mențiunea că ele nu au fost singura cale de acces la importante funcții politice și administrative. Mulți dintre fiii magnaților, nobililor transilvăneni au fost educați la curtea princiară, unde s-a pus accent mai ales pe pregătirea lor militară, diplomatică și pe dezvoltarea capacităților de a rezolva probleme fiscale, administrative.⁴⁴ Totodată ei au avut prilejul să-și însușească toate aspectele vieții curtențești pe lângă meșterii de vânatoare, muzicieni, cavaleri aflați în slujba principelui, au avut ocazia să învețe „bune maniere, pricepere...”⁴⁵ Principele Bethlen Gábor într-una din scrisorile sale adresate lui Cseffey László îl roagă pe acesta ca nu cumva să se întoarcă din drumul său din Franța și Italia fără un bun „cavalcator” căruia să îi ofere un salariu pe măsură și condiții bune la curtea sa, dar să fie unul bun și priceput la cai și la călărie ca să-i poată

³⁹ Czegei Vass György: „esék rajtam szerencsének véletlen megfordulása éjczaka három órakor: midőn tanultam volna, az mint az gyertya az asztalomon égett, bibliothékám pedig az asztalomon állott fel az padlásig, csak hirtelen meggyúlt az könyveim közt való papíros, csak alig hogy mind el nem égtek az könyveim.”

⁴⁰ Tonk Sándor, *op.cit.*, p. 107, 111

⁴¹ Czegei Vass György: 1682. dec. 28. „az sógorral Szilvási urammal, Kaposi István urammal, Baróti János urammal, az öcsémnek praeceptorával, és az kolozsvári deákokkal ittam.” p. 27, 1686 dec. 29/30 „Kolozsvári négy deákokkal mulattam: Csengeri, Pataki, Makkai és Kriszbai, kik közül ketteje nálam volt az ünnepekre.”, p. 59, 63, 64, 71,

⁴² *Ibidem*: „...hajnal tájban Czegében, az kapú felett való házamban hálván, az tő felől való ablakban igen szép termő szőlőfa vala, kin is sok szép ért gerezd szőlők valának, mely szőlőfát azelőtt az hozzám innepekre járó deákok ültettek volt oda; csudálkoztam rajta, hogy oly hamar megfogant és még szőlőgerezdeket termett és érelt, mely szőlőszemeket csipdesem vala és úgy eddegéltem.” p. 93

⁴³ Tonk S., *op.cit.*, p. 112

⁴⁴ Bethlen Miklós, *Önéletírása*, I-II, Budapest, 1955

⁴⁵ Biró Vencel, *Altörjai Apor István és kora*, Gyulafehérvár, 1935, p. 44

instrui și pe aprozii, fiii nobililor aflați în slujba sa. Fără acesta să nu se întoarcă nicidecum și să aibă grijă ca acesta să fie un „ex magistris peritis”.⁴⁶ Principele nu uită să îi ordone acestuia să aducă și un bun trâmbișas dintre francezi. Tot aceleași cereri sunt încredințate și lui Bethlen Péter în următorul an, 1628,⁴⁷ probabil fiind nemulțumit de achizițiile lui Cseffey László.

Pentru educarea acestor tineri la curtea princiară s-a înființat și o școală unde un loc central l-a ocupat educarea lor religioasă, respectarea celui alt, însușirea bunelor maniere și de a-i dezobișnui de la băutura și înjurături, bătăi și vătămarea celorlalți, precum și de la jocurile de noroc, cărți, zaruri și dueluri.⁴⁸

După ce a terminat colegiul de la Alba-Iulia și Kemény János a ajuns la curtea princiară unde, ca ucenic, se ocupa de îngrijirea ogarilor acestuia, dar mai mătura prin casă, aprindea focul...⁴⁹ Prepelicarul preferat al principelui Bethlen Gábor, Tigris era tot în grija lui. În legătură cu acesta, Kemény ne relatează o întâmplare hazlie. Tigris obișnuia să se culce în scaunul de catifea al principelui din care cauză acesta era supărat pe el, dar nu a reușit să-l dezvețe de acest obicei. Kemény János hotărât să aibă grijă ca prepelicarul să nu se mai culce în scaunul principelui a pus ace de gălălie în acesta, ca șezând în ele să se dezvețe. Dar întâmplarea a adus ca principele să se învețe minte. Tot Kemény ne povestește și de „aventurile” sale militare punându-și în pericol viața de mai multe ori. Fără însă a percepe gravitatea faptelor sale el le clasifică drept „jocuri militare”.⁵⁰ Și Apór István a slujit la curtea princiară ducând la sfârșit alte năzdrăvănii, printre ele păcălind pivnicerul principelui, cerându-i un butoi de vin în numele acestuia. Reușind să facă aceasta au petrecut împreună cu ceilalți tineri nobili din vinul principelui, scăpând și fără a fi pedeapsit.⁵¹

Viața de curte însemna și un șir lung de petreceri, baluri mascate la care au luat parte și acești tineri nobili aflați în slujba principelui, oferindu-li-se prilejul să își lege noi prietenii dar mai ales să se întâlnească și să danseze cu domnișoarele de vârsta lor.⁵²

Ca urmare, putem trage concluzia că jocul și distracția jucau un rol foarte important în universul copilului medieval, fie ele cu caracter educativ sau pur și simplu numai pentru a-și petrece timpul. Trebuie să admitem și faptul că vârsta copilăriei era considerată o perioadă specifică a vieții omului și nicidecum socotiți numai drept „mici adulți”, idee susținută de istoricul Philippe Aries. Această afirmație este bazată pe faptul că părinții cât și tutorii, profesorii acestor copii erau conștienți de importanța jocului din viața copiilor, desigur considerând că jocul are un mare rol și în educația lor. (Keresztúri Pál) Acesta se poate proba nu numai prin interogarea izvoarelor istorice ci și prin prezența atâtor jocuri și preocupări delective moștenite din trecut.

⁴⁶ Bethlen Gábor, *Levelek*, I, válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Mihály, Buk., 1980, „Elfelejtettük meghagyni, hogy egy jó Cavalcatort szerezzetek... hanem ha isten Franciába viszen benneteket, vagy Párizsba, avagy Olaszországba, [Neap]olisba, kiváltképpen igen nagy szorgalmatossággal concludáljatok egyet olyat, aki legyen elégséges tudománnyal és tudja arte lovainkat javítani, bizonyosan assecuráljátok tisztességes állapotja és jó fizetése felől. ...ex magistris peritis legyen, aki itt cum authoritate az udvarunkban levő úrfiakat, inasinkat és főemberek gyermekeit tanítsa, udvarojanak neki, mint egyéb fejedelmek udvarokban. A francusok között felette jó trombitások vadnak, egy igen fő trombitást azért hogy szerezzetek, felette igen kérlek, szerető híveink, anélkül meg ne jöjjetek; de excellentissimus legyen, csak közönséges jót ne is híjatok.” p. 220

⁴⁷ *Ibidem*, p. 231

⁴⁸ Biró Vencel: „I. Rákóczy György fejedelem fiai és a velök nevelkedő nemes ifjak részére Fehérvárt udvari iskolát tartott fenn. Hasonlóképpen udvari iskolát állított fel Sárospatakon, majd Kassán. Az udvarba hívott nemes ifjakat meg „Nemes társaság” néven szervezetbe tömörítette. Egy évig kellett e társaságba lenniök, csak azután lehettek a hadseregbe tisztek. Nevelésük volt a fő cél. A nemes társaság kiváltképpen a jóerkölcsökben való gyakorlásra és ezáltal az isteni szent felségnek kegyes isteni félelemmel való dicsőítésére lévén felállítva, kell, hogy kiki magát a kegyes életben gyakorolja, mondotta a szabályzat. Eszközei: az egymást szeretés, illem, rendkedvelés, a bűnőktől: káromkodástól, hamis esküvéstől, veszekedéstől, sebesítéstől, részegeskedéstől, továbbá a kártyától, kockajátéktól, párbajtól való tartozkodás. Hangsúlyozva a vallásosság gyakorlása; ennek keretében imádság, a katolikusoknál évenként kétszer gyónás, továbbá büntetések szerepelnek.”, p. 13-16

⁴⁹ Kemény János *Önéletírása 1657- 1658*, Budapest, 1986: „...két agarat bíza reám a fejedelem, igen kedves ebeit, Hóka és Kormos nevűeket, kiket Kornis Zsigmond adott vala, azután többeket is, annyéra, hogy volt néha hat, hét, egyszer nyolc agarai az fejedelemnek gondviselésem alatt, mivel tudta szegény fejedelem, hogy igen vadász ember az apám, s én is igen szeretem az ebeiket; az volt az baj, szolgálom nem volt, hanem az ebek prebendájára vöttem mellém egy Horvát Szabó János nevű legényt, ki Fogarasban telepedék azután; de az említett két agaraknak mindenkor magam adtam enniek...” p. 36

⁵⁰ *Ibidem*, op.cit., p. 93-94

⁵¹ Apór István, p. 13-16

⁵² Toldy István, *Gróf Bethlen Miklós történeti emlékiratai*, Pest, 1864, p. 18-19